

KAPOSVÁR TÖRTÉNETI FÖLDRAJZA ÉS TELEPÜLÉSMORFOLÓGIÁJA

CSAPÓ TAMÁS – KOZMA KATALIN – LENNER TIBOR

HISTORICAL GEOGRAPHY AND SETTLEMENT MORPHOLOGY OF KAPOSVÁR

Historical geography covers temporal and spatial correlations of forms of human activities. The examination of settlements' functions forming throughout history and that of their internal spatial structures is a part thereof. On the example of Kaposvár, the capital of Somogy County, the study presents that there is a strong correlation between the history of a settlement and the change in its horizontal plan.

Besides agricultural economy, the establishment of central functions promoted the development of the city after the mid-18th century. The decisive turn was, however, the appearance of the railway (1872), the subsequent industrialisation and the rapid population growth associated with it. At that time the ground plan and the visage of today's downtown took shape and conscious urban planning and construction began. Since then the territorial extent of Kaposvár has increased considerably, and her development has been uninterrupted with the exception of the period between the two world wars. After the change of regime, she received major urban functions, the image of the city centre completely renewed, its functional structure changed significantly.

BEVEZETÉS

Kaposvár, a Dél-Dunántúl második legnépesebb városa, Somogy megye székhelye, megyei jogú város. A XVII. századtól az Eszterházy család uradalmi központja, s mint ilyen, fejlődése jellegzetesen mezővárosi jellegű volt, mely címet egyébként 1558-ban nyert el. Védelmi szerepköre a XV. századtól erősödött meg, amikor várát kővárrá építették át. Fejlődése a XVIII. század közepétől változott meg, s egyben fel is gyorsult, mikor is a település Somogy vármegye székhelyévé vált. Az agrárgazdaság mellett fejlődésnek indult a kézműipar, s megerősödtek a város központi funkciói. A döntő fordulat azonban a vasút megjelenése (1872) az azt követő iparosítás, és az azzal összefüggő gyors népességszám növekedés hozta.

Ekkortól alakult ki mai belvárosának alaprajza és arculata, megindult a tudatos várostervezés és- építés. Kaposvár területi kiterjedése ettől kezdve jelentősen megnövekedett, fejlődése a két világháború közötti időszakról eltekintve folyamatos. A rendszerváltozást követően komoly városi funkciókat kapott (1993-tól püspöki székhely, 2000-től egyeteme van), a hozzáértő city menedzsment tevékenysége következtében a belváros arculata teljesen megújult, funkcionális szerkezete jelentősen megváltozott. Kaposvár napjainkban egy pezsgő kultúrával rendelkező egyetemi város, amely mediterrán hangulatával a turisták érdeklődését is felkeltette.

1. A VÁROS TELEPÜLÉSSZERKEZETÉNEK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE

Kaposvár települési előzményei lényegében két nagybirtok központra és azok tartozékaira vezethetők vissza. Az egyik a város keleti oldalán található Kaposszentjakab őse volt, a Szent Jakab hegyen épült zselicszentjakabi monostor. Az egyházi birtok uradalma alatt épült település azonban nem tudott mezővárossá formálódni. A másik birtok központ világi tulajdonban volt a mai várostól nyugat-délnyugati irányban, Zselickisfalud közelében, amit Rupel német lovag kapott Szent István királytól szolgálataiért. Kaposvár őse ebből az ún. rupuli uradalomból fejlődött ki, a XIV. században megépült középkori Újvár körül. A török korban a mocsaras természeti környezet biztonságot jelentett, a nehezen megközelíthető vár nagy területet felölelő palánkfala körül ezért jelentek meg a település első csírái. A mezővárosi fejlődés azonban csak később, a vár lerombolása után indult meg, összefüggésben azzal, hogy a település az Esterházy család kezelésébe került. A településmag a Füredi- és a Zaranyi-patak között délre elnyúló földnyelv magaslaton alakult ki. A súlypont az egykori mocsaras vártól keletre, a későbbi Kossuth tér és Fő utca környékére helyeződött. A beépítés a Vár utca és az Ady Endre utca házaival kezdődött, egyik végén a várral, másikon a temetődombon álló templommal. A belsőség hamarosan piachellyé terebélyesedett, ahol fontos útvonalak keresztezték egymást. A központtól délre indult a Szigetvár felé vezető postaút, mert a Kapos összeszűkülő völgye itt jó átkelési lehetőséget biztosított. Ennél a pontnál találkozott a postaút a Kapost északról követő másik úttal.

A XVIII. század közepén a település alaprajza tehát egy keresztre hasonlított, aminek egyik tengelye a Kapossal párhuzamos volt: ez a mai Ady Endre utca – Fő utca. A másik, erre merőleges tengelyt a Zárda utca – Teleki utca alkotta. A város központja a mai Kossuth téren alakult ki, lényegében e körül van napjainkban is a város centrum. A korai beépítés falusias volt. A házak többségét vályogból építették, zsúpfedéssel, az utcára merőleges fésűs, falusias tájolással. A környéken nem fejtettek követ, bőven volt viszont lész, durva pleisztocén homok és tégláégetésre pannon agyag. A köveztelen utcákat sár ellen fadorongokkal burkolták. A következő évtizedekben a területi expanzió a Pécs-Nagykanizsa út mentén folytatódott és lényegében kialakult a belváros mai szerkezete. A vár nyomai elhalványultak, egykori védelmi szerepe végérvényesen megszűnt. A reformkorban a városképet máig uraló klasszicista középületekkel gazdagodott a város: a megyeházával, a vármegyei börtönnel (ma a levéltárnak ad otthont), „a haza kis polgárainak” feliratú elemi iskolával és a megyei kórház anyaépületével. 1840-re befejezték a Kapos szabályozását. A mocsarak miatt addig helyhiánnyal küzdő településszerkezet most terjeszkedésnek indulhatott. Átlépte a folyót és a Zselic irányába nyújtózkodott. Elkezdődött a logikus és célszerű településfejlesztés is: egy serfőző mester, Donner János a várostól délre lévő birtokát parcellázta fel, hogy beépítéshez

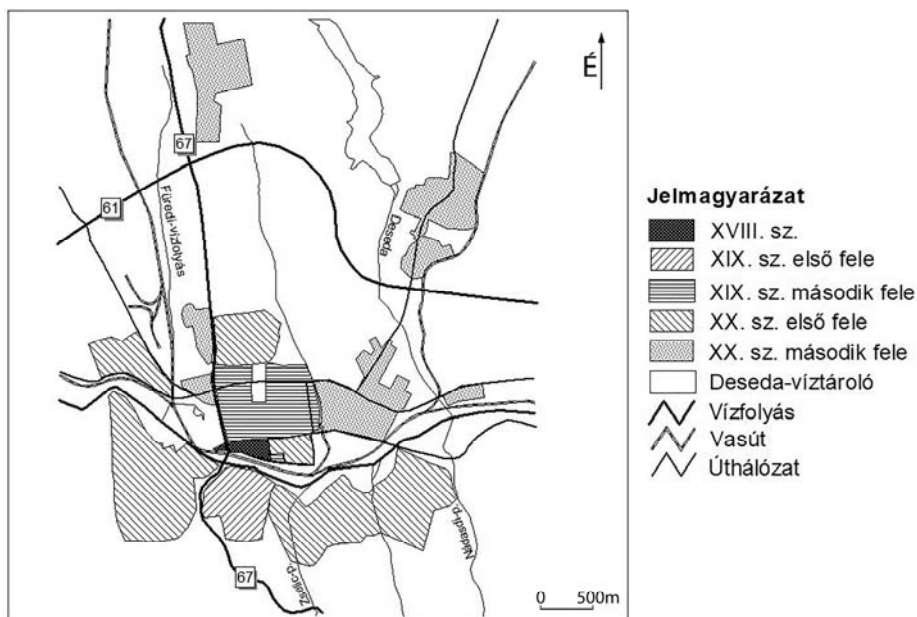
alkalmas területhez juthassanak a helyiek. Így alakult ki a tagolt felszínen a Donner-város, később pedig tőle nyugatra a Cser-városrész (PEREGI 1975).

Az alaprajzi fejlődést a XIX. század második felében további tudatos lépések követték. A vasútállomást például úgy tervezték felépíteni, hogy az, minél közelebb legyen a Kossuth térhez. Ezért a városvezetés a térről egy széles, platánokkal beültetett utcát nyitott, a Noszlopy Gáspár utcát. Ám a MÁV az állomásépületet végül ettől az utcától keletre építette meg, így a reprezentatív utca a vasúti sínekhez futott ki. A városlakók azonnal reagáltak az új helyzetre: a gabonapiac például az állomással szemben kezdte meg a működését, a mai Színházpark területén. A város ismét alkalmazkodott, és új utcát építettek, a Dózsa György utcát, ahová később a módosabb polgárok költöztek (STADLER 1978).

A századfordulón és az azt követő években a város településszerkezete látványos változáson ment át. Ennek a fejlődésnek két eleme volt: a belváros átalakulása és a külvárosi negyedek kiépülése. Lényegében mindkét komponens mögött a gazdasági élet nekilendülését, és az annak nyomában meginduló betelepülést kell keresnünk. Kaposvár „amerikai tempóban” növelte a lakosságát, aminek következtében az építkezési kedv is megugrott. 1869-ben még csak 639 lakóház állt, 1900-ban ez a szám 2297-re nőtt, 1910-ben pedig már 2576 lakóházat tartottak nyilván 77 utcában. A növekedés négyszeres volt tehát a dualizmus korában, amit építészeti rendelet és városfejlesztési program megalkotásával tartott mederben a városvezetés. Az Eszterházy-uradalomtól megvásárolták az ún. Meggyes-telket, ami lehetővé tette a város északi irányú terjeszkedését. A nagyrészt üres szántóföldön először a középületek helyét jelölték ki. A belváros építészeti arculatát meghatározó romantikus, szecessziós és eklektikus középületek születtek ekkor, mint például a MÁV-nevelőintézet, az Igazságügyi Palota (ma a megyei bíróság épülete), a gimnázium, a siketnéma intézet, a Nemzeti Kaszinó (ma METESZ székház), a Szent Imre templom és az új református templom. Az észak-déli összeköttetés további fontos eleme volt a Szent Imre utca és a rá merőleges Somssich Pál utca megnyitása. A város két leghosszabb és egymással párhuzamos utcáját – a Berzsényi utcát és a Zárda utcát – összekötötték egymással az István (ma József Attila) és a Kontrássy utcák megépítésével. Nagy változáson ment át a Rákóczi-tér: a cselédházak helyét 1911-re a színház foglalta el, parkkal és szökőkúttal. A céltudatos városrendezésnek köszönhetően a korábbi, rendszertelenül beépült hosszú, keresztutcák nélküli belvárosi alaprajzot szabályosan tagolt városszerkezet váltotta fel (OROSZ 2007). Látványosan növekedtek a külvárosi negyedek is: a Donner-, a Cseri- és a Pécsi utcai városrészek. A Donner-városrészben a Kaposhegy alatti Géza utcában alakítottak ki új házhelyeket, míg a Cseri-városrész a vasgyárnak, a Pécsi utcai városrész pedig a cukorgyárnak köszönhetette a fejlődését. A településfejlődés lendülete kitartott a két világháború közti időszakban is. Rendezték a Honvéd- (ma Berzsényi) teret, ami az országos

gazdasági kiállításoknak adott helyet. A korábbi katonai gyakorlótéren felszámolták a világháborús barakktelepet, és a helyén kialakították a kertvárosias tisztviselőtelepet. A város nyugati részén megszüntettek egy XVIII. századi temetőt és a helyén világháborús hadirokkantoknak, hadiözvegyeknek és hadiárváknak felépítették a Rokkanttelepet. A belvárosban teljes szélességében megnyílt a mai Kossuth Lajos utca (1. ábra).

1. ábra: A várostest térbeli növekedése
Figure 1. The spatial growth of the urban body

Forrás: Katonai felmérések után saját szerkesztés

1949 után a városra „zúdult” a környező falvak lakossága, Kaposvár az 1950-es 34 ezer fős lakosságát 1980-ra 73 ezer főre növelte. A gyarapodáshoz hozzájárult az is, hogy a városhoz csatolták Kaposfüred, Toponár és Töröcske községeket. A népességkoncentráció hamarosan nagy lakásigényt generált. A mennyiségi lakáshiány megszüntetése érdekében az 1960-as 1970-es években Kaposváron is a lakótelepek építése mellett döntöttek. A városvezetők két lehetőség közül választhattak. A közműellátottság megteremtése után vagy beépítik a városi lakóterületet keletről kiegészítő zöldterületet és ezzel a településszerkezet excentrikus növekedését idézik elő, vagy bontva építkeznek, azaz a városközpontot északnyugat felől keretező területen lebontják a gazdaságtalan helykihasználtságú, nagy szabad tömbbelsőket és itt fognak hozzá a lakótelep építéséhez. Végül a belső terület megnyitásával a városszerkezeti szempontból indokoltabb, előnyösebb megoldás született.

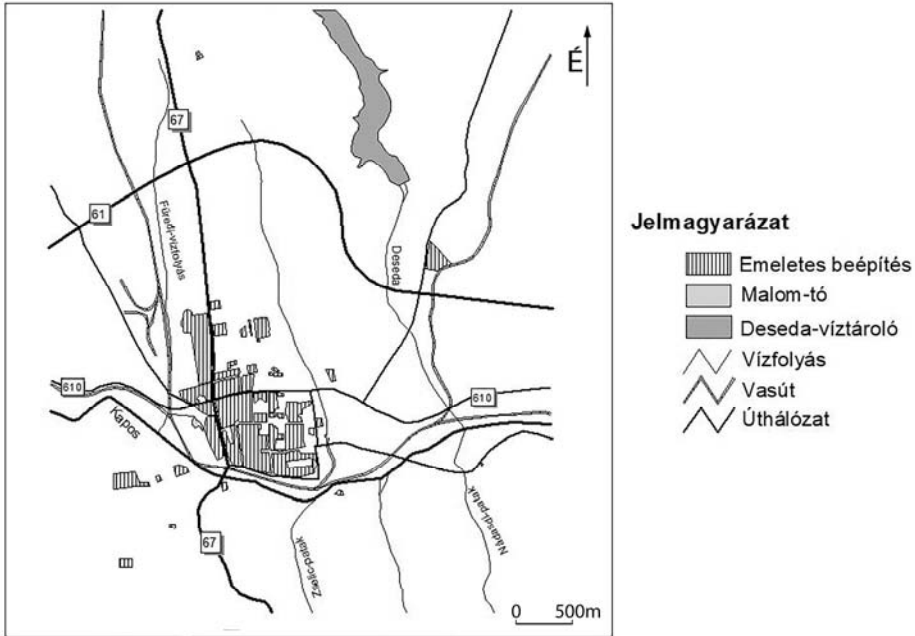
Vidéki városaink között Kaposvár akkor élen járt ezzel az elképzeléssel, hiszen a városfejlesztésnek ezt a rehabilitációt, rekonstrukciót szem előtt tartó módszerét addig többnyire csak a fővárosban alkalmazták. A racionális megoldással a településszerkezet organikus irányban fejlődött tovább. A koncentrált állami lakásépítés Kaposváron tehát nem a periférikus elhelyezésű lakótelepek építésével valósult meg, hanem a városközponthoz közvetlenül csatlakozó, elavult épületállománnyal szegélyezett nagyméretű tömböket jelölték ki építési területnek. Utcáit később a 61-es út újonnan elkészült átkelési szakasza fűzte fel, ezek jól kiépítettek voltak, a meglévő közműhálózatra kedvező rácsatlakozási lehetőséggel. Az általános városrendezési tervekkel összhangban (STADLER 1975) így épült fel az Északnyugati városrész, a Béke-Füredi, a Toldi utcai és a Kinizsi lakótelepek.

2. A VÁROS BEÉPÍTÉSE

Azt, hogy milyen volt Kaposvár beépítése, arculata a korábbi évszázadokban, nem tudjuk, hiszen nem maradtak erre vonatkozó feljegyzések. Minden bizonnyal nem sokban különbözött a falvakétól, még a XIX. század elején sem, hiszen a feljegyzések szerint erősen falusias külseje volt. Ezt támasztja alá az is, miszerint az 1830-as években mindössze öt emeletes épület volt a városban (KOVÁCS 2003). Noha a kiegyezést követően sok emeletes középület épült, s mindez folytatódott a későbbiekben – különösen az államszocializmus évtizedeiben – de ennek ellenére számszerűen és arányaiban is kevés az emeletes épület a városban (2. ábra).

A 2001-es népszámlálás 872 db emeletes lakóépületet rögzített, ami a lakóházak 7,4 %-át jelentette, a 2011-es népszámláláskor pedig a 13195 lakóháznak 8,9 százaléka emeletes, ami 1164 darabot jelent. Egyrészt tehát növekedett az emeletes lakóépületek száma és aránya, másrészt azonban jelentősen elmarad a hazai megyei jogú városok átlagától, ami 2011-ben 11,4% volt. Kaposvár a 8,9 százalékkal csupán hat megyei jogú várost előz meg (Békéscsaba, Debrecen, Érd, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Nyíregyháza), a Dunántúlon viszont egyet sem. Egyéb mutatókban is kedvezőtlen Kaposvár helyzete. Az emeletes lakóházak átlagos emeletszáma 3,16, míg ez a megyei jogú városokban átlagosan 3,41. A kaposvári lakások 53,6 százaléka van emeletes lakóházakban, a lakóknak pedig még a fele sem (46,8 %) él bennük. Ezzel szemben a megyei jogú városokban a fenti arányok 61,7 illetve 55,6%. A beépítés vertikális tagozódása tehát viszonylag alacsony, ami azonban a belvárosban sétálgatva nem vehető észre.

2. ábra: Emeletes beépítés Kaposváron
 Figure 2. Multi-storey buildings in Kaposvár

Forrás: saját szerkesztés

A város beépítésének a felmérésekor mi természetesen nem csupán a statisztika által közölt emeletes lakóépületeket rögzítettük, hanem a népszámlálásokban nem szereplő emeletes középületeket is. Kutatásunk alapján így további közel 400 emeletes épület található a városban, ami már az összes épületnek a 11,5 százaléka. Ráadásul ezek jelentős nagyságú, gyakran városképileg meghatározó középületek, melyek többsége a belvárosban helyezkedik el, és a lakótelepekkel együtt jelentős városi területet foglalnak el (lásd 2. ábra).

Egy település beépítésében, arculatának megítélésében a vertikális tagozódás mellett a beépítés horizontális zártsága is fontos (CSAPÓ 2004). A zártság, vagyis az épületek zártan, egymás mellé épülése – csakúgy, mint a vertikális tagozódás – növeli egy település városias arculatát. A különböző beépítési típusok közül a többszintes- és a földszintes zárt, valamint a sorházas minősül zártnak. Az első egyértelműen a nagyvárosias, a második és részben a harmadik a kisvárosias jelleget, arculatot erősíti. Kaposváron összességében kisebb a beépítés horizontális zártsága, mint a hazai megyei jogú városokban.

A magyar településeken előforduló beépítési típusok közül nem mindegyik található már meg a városban. Szinte teljesen hiányzik a régi mezővárosokra egykor jellemző kispolgárok által lakott hézagos kispolgári házsor, ahogy

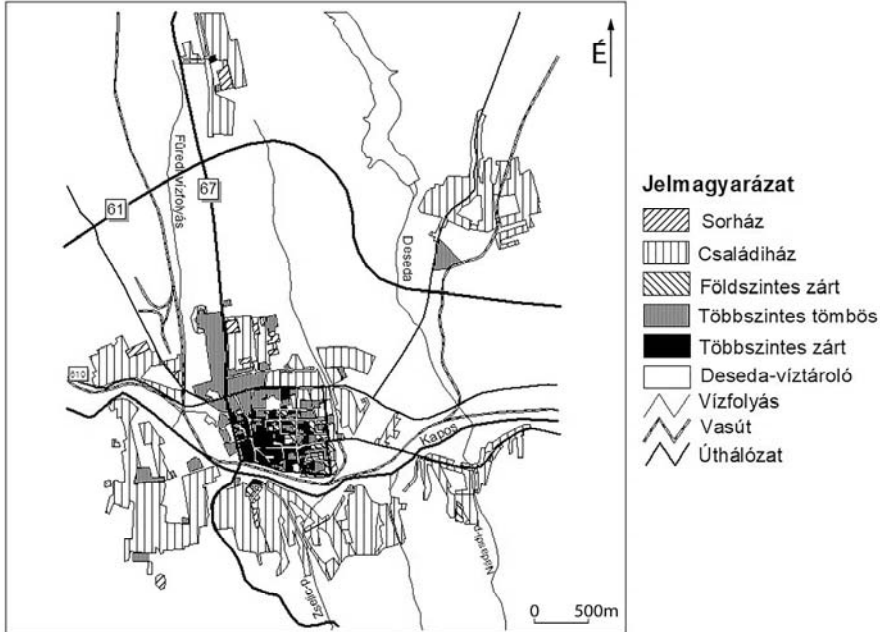
Mendöl nevezte (*Mendöl 1963*). Helyükre emeletes tömbházak és többszintes zárt épületek épültek. Hasonló a helyzet az agrárfoglalkozásuk által lakott – egykor meghatározó – falusias, ún. fésűs beépítésű házakkal is. Szinte teljesen eltűntek, pedig korábban a külső lakóövezetben meghatározók voltak.

Kaposváron napjainkban hat beépítési típus fordul elő. Közülük három - a zárt többszintes, a többszintes tömbös és különösen a családi ház - elterjedése jelentős, a másik három típus (zárt földszintes, villa, sorház) csak foltokban és kevés helyen jelenik meg (*3. ábra*).

Kifejezetten nagyvárosias jellegű a többszintes zárt beépítés, amely a harmadik leggyakoribb beépítési forma a városban. Előfordulása egyértelműen a belvárosra koncentrálódik. Az épületek többsége 100-150 évvel ezelőtt épült, romantikus, szecessziós, vagy eklektikus építészeti stílusban. Sok a városképileg meghatározó épület, több közülük műemlék, vagy műemlékjellegű. Az épületek általában egy-, kettő-, vagy háromemeletesek, nagy részük középület. A régi házak mellett jelentős számban épültek az utóbbi két évtizedben újak is, elsősorban a meglévő hézagok kitöltésével. A város vezetését és az építészeket dicséri, hogy az új épületek stílusukkal, formakincsükkel remekül illeszkednek a környezetükbe. A többszintes zárt beépítés döntően a város központjában található, jól körülhatárolható területen. Délről a vasútvonal, nyugatról a Berzsényi Dániel utca határolja. Északon nagyjából a Berzsényi park, keleten a Megyei Kórház és a Nagypiac jelzi a határait.

A többszintes tömbös beépítés az 1960-as évtizedtől jelent meg Kaposváron, a lakótelepek építésével. Az építkezések döntő többsége 1970 és 1990 közötti húsz évben zajlott le. Ekkor épült fel a város lakótelepei közül öt, az Északnyugati városrész, a Béke-Füredi-, a Kinizsi- a Toldi és a Zaranyi lakótelep. Az épületek többsége panelből épült, többnyire négy- illetve tízemeletes, kivéve a Zaranyi lakótelep házait, melyek téglából épültek és alacsonyabbak (egy-, illetve három emeletesek), de előfordulnak a déli részén egyemeletes sorházak is. Az öt lakótelepen összesen 550 emeletes tömbház található, melyben több mint 9 ezer lakás van. A lakóházakon kívül több tucat szolgáltató, kereskedelmi, oktatási és egészségügyi szerepkörű tömb épület található a lakótelepeken, melyek általában 2-3 szintesek. A lakótelepek közül az Északnyugati városrész, valamint a Béke-Füredi lakótelep a belvároshoz tapadva, attól észak-, északnyugatra helyezkedik el, a Kinizsi és- a Toldi lakótelep a városból kivezető Füredi út mentén, attól nyugatra található. A legkisebb, Zaranyi lakótelep a Sportlőtér szomszédságában, a legújabb építésű kicsi Uránia lakótelep pedig a Cseri-dűlőn épült. Ez utóbbi, kicsinysége miatt, nem felel meg a lakótelep fogalmának.

3. ábra: Beépítési típusok Kaposváron
 Figure 3. Building up structure in Kaposvár

Forrás: saját szerkesztés

A lakótelepeken túl elszórtan sok helyen találunk kisebb tömbös beépítésű területeket. Régebben épültek a belváros a keleti részén, nagyobb háztömbök belsejében, három- és négyemeletes tömbházak, például a Tallián György, a Dési Huber István, a Gróf Apponyi Albert, a Szántó, a Biczó Ferenc utcák és a Gábor Andor tér környékén. Ezek az épületek mindegyike lakófunkciójú. Rajtuk kívül tömbös beépítésűek az egy-, kettő-, esetleg háromszintes bevásárlóközpontok, hipermarketek és szakáruházak. Végül elszórtan találunk még többszintes tömbös beépítést, elsősorban a város déli részein (Kecelhegy, Donátus északi része, Cseri park környéke). Ezek mindegyike középület, csakúgy, mint a Dénesmajorban felépített Kaposvári Egyetem épületkomplexuma.

A legdominánsabb beépítési típus Kaposváron, csakúgy, mint a legtöbb hasonló nagyságú városban, a családi házas, ám ez valamivel nagyobb arányban fordul elő itt, közel kétharmadban. A családi házak a XX. század elejétől épültek tömegesen az egykori külvárosok felparcellázott telkein. Ilyen beépítésű a vasútvonaltól délre eső városrészek mindegyike: Kaposszentjakab, Kecelhegy, Cser, Rómahegy, Ivánfahegy, Várdomb és a legrégebben beépült Donner területe is. Több helyen előfordul, hogy zártkertek, szőlőpincékkel épülnek be

új építésű családi házakkal. Ez esetben a beépítés még nagyon laza, ellentétben pl. a sűrűbben beépült Donnerrel.

Ugyancsak családi házak jellemzik az államszocializmus első évtizedében Kaposvárhoz csatolt Kaposfüredet, Toponárt és Töröcskét is. Kaposfüred főutcája mentén inkább régebbi építésű, míg attól távolodva egyre újabb házak jellemzőek. Toponár jóval homogénabb, ez inkább régebbi beépítésű városrész. Töröcskén gyakoriak a zártkertek, a beépítés igen laza.

A város nyugati részén lévő Tüskevár is homogén családi házas. Nagy telkek, laza beépítés és vegyes állagú házak jellemzik. A Kisgáti ároktól keletre lévő, részben ipari funkciójú városrészben nagyrészt régi építésű családi házak találhatóak. Ezzel szemben a belső lakóövhöz tartozó városrészekben a beépítés zártabb, a telkek kisebbek, s a családi házak újabb építésűek. Ez jellemző a Füredi úttól keletre, az Arany János utcától északra eső részen, valamint a belvároshoz keletről hozzásimuló, a Tallián Gyula utcától a Kisgáti árokig tartó területen is. Ez utóbbi városrész beépítése, bár alapvetően családi házas, de korántsem homogén. Itt gyakran keverednek a családi házak a hézagos-, sőt a zárt földszintes épületekkel is.

Két lakópark található Kaposváron, az egyik a Kisgáti dűlőben lévő épülőfélben lévő Kisgáti lakópark, a másik a Rómahegyi lakópark a Rómahegyen. Ezeknek valójában csak az elnevezése lakópark, de egyik sem felel meg annak funkcionálisan, beépítésük családi házas.

Több, kisebb területen fordul elő sorházas beépítés Kaposváron, többnyire egy-egy utcára kiterjedően. A sorházak nagyobb része egy-, illetve kétszintes. Emeletes sorházak vannak a Füredi úttól keletre, a Kőszeg, a Szombathely, az Illyés Gyula utcában, a Losonc közben és a Zaranyi lakóteleptől délre. A többi helyen lévő sorház földszintes, vagy tetőtér beépítésű (Cukorgyár és a Hársfa utca közötti terület, Kaposfüreden a Reseda utca, Donneren a Balázs János utca, a Cseri dűlő déli része, valamint Tüskeváron a Tóth Árpád utca.

Tipikusan városias (kisvárosias) forma, amikor a földszintes házak az utcafrontra zártan épültek. Ezek a hazai városainkból, így Kaposvárról is, kizorulóban vannak, csupán a belváros peremén, a belső lakóövből fordulnak még elő elszórtan. Így az egykori városmag északi peremén, a József Attila-, az Ezredév- és a Rippl Rónai utcában, valamint a Berzsényi park déli részén. A belvárostól keletre lévő területen viszont olykor egy-egy utca egésze is földszintes zárt beépítésű (Gróf Apponyi Albert-, Bajcsy Zsilinszky utca, Tallián Gyula utca déli része, Németh István fasor mente).

A magasan kvalifikált értelmiségek és többnyire a művészek kedvelt lakhelyei voltak a – zömmel a két világháború között épült – villák. Nos Kaposváron nagyon keveset, mindössze hét darabot találtunk – e sajátos stílusban épült egyedi lakóházakból. Egy kivétellel mindegyik a város legszebb, parkosított utcáiban épült, a belváros peremén. Kettő a Berzsényi park környékén, három a parktól délre a Kossuth Lajos utcában, egy pedig a Dózsa

György úton. Végül a Róma hegyen található a Rippl Rónai család villája, csodálatos környezetben.

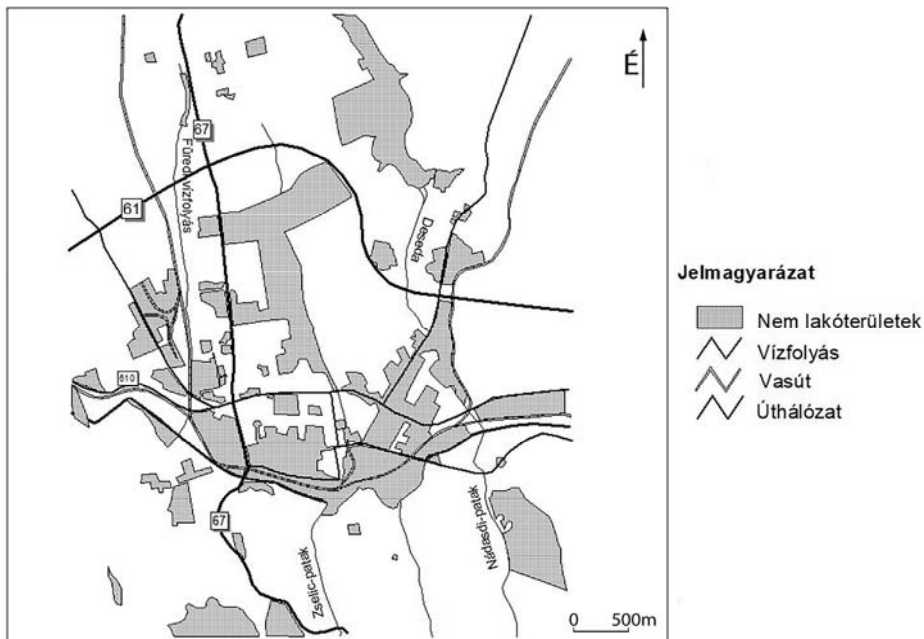
3. KAPOSVÁR FUNKCIONÁLIS SZERKEZETE

A város funkcionális szerkezete nagyvonalakban hasonló a hazai megyeszékhelyhez, ám ha jobban megnézzük komoly eltérések, és sajátosságok is jellemzik. Hasonlóság az, hogy mindegyik funkcionális öv megtalálható Kaposváron, illetve a lakó- és nem lakóterületek aránya itt is nagyjából fele-fele a városi területnek, de abban is, hogy a rendszerváltás óta jelentős változások történtek a város szerkezetében (4. ábra).

Az eltérések és sajátosságok döntően a település természetföldrajzi helyzetéből fakadnak, hiszen a város eredendően a Kapos völgyében alakult ki, de napjainkra délen felhúzódott a Zselic északi, dombsági területeire. Ebből fakadóan a funkcionális szerkezet asszimmetrikus, a city nem a település közepén van, hanem délebbre, a Kapos völgyéhez simulva. A city-t nem veszi körbe a belső lakóöv, hanem délen ipari területtel, illetve a külső lakóövvvel határos. Sajátos az is, hogy a funkcionális övezetek nagysága, aránya (a city-t nem számítva) hasonló, nincs hatalmas ipari terület, mint pl. Dunaújvárosban, nem kiemelkedően nagy a zöldterület, mint pl. Sopronban. Végül viszonylag kevés a szubcentrumok száma (3 db), amelyek fejletlenebbek, mint a hasonló nagyságú és funkciójú magyar városokban.

Kaposvár markáns cityvel rendelkezik, amely egybeesik a város történelmi városmagjával, ám azóta jelentősen túlnőtte azt. Napjainkra csaknem akkora területet foglal el, mint a XVIII. század végén az akkori egész város. A városközpont a XIX. század végétől alakult ki, egyrészt a tudatos városi politika révén, másrészt a rendkívül gyors iparosodás, a népességnövekedés és az új központi funkciókat megtestesítő közintézmények épülése következtében. City jellege, az államszocializmus utolsó évtizedeiben kezdett formálódni, de leggyorsabb fejlődése az elmúlt negyed évszázad alatt volt. Megjelentek a gazdasági-, az üzleti- és a társadalmi élet új intézményei, épületei. A város vezetői tudatos városi politikával újították fel a régi épületeket, alakították a belvárost. Ezek hatására a cityből egyre inkább kiszorult a lakófunkció, sorra beépültek a foghíjak, nőtt a beépítés horizontális zártsága és vertikális tagozódása.

4. ábra: A lakó- és a nem lakóterületek megoszlása Kaposváron
 Figure 4. Residential and non-residential functions areas in Kaposvár

Forrás: saját szerkesztés

A kaposvári city határai napjainkban délről a vasútvonal, nyugatról a Berzsényi Dániel utca, északról a Kontrássy Sándor – Bajcsy-Zsilinszky utca, míg keletről a Széchenyi tér és a Dózsa György utca. De a city északon és keleten, több helyen csáposan kinyúlik a Zárda-, a Kossuth Lajos-, a Szent Imre-, a Fő- és a Baross Gábor utcák mentén (5. ábra). A city magjában a Kossuth Lajos tér, a Fő-, az Irányi Dániel- és a Teleki Pál utca által határolt területen lakófunkció már alig van, a többi része azonban még vegyes, lakó- és nem lakófunkciójú. A cityben található a legtöbb igazgatási, vallási, kereskedelmi, üzleti és pénzügyi funkciójú épület, de nagyon sok az oktatási és kulturális jellegű intézmény is. Ma már a city része a nemrég épült Corso bevásárlóközpont is. A city beépítése városias, leginkább régi építésű többszintes zárt épületek jellemzik, melyeket kiegészítenek az újabb többszintes tömbházak.

5. ábra: Kaposvár funkcionális szerkezete
 Figure 5. The functional structure of Kaposvár

Forrás: saját szerkesztés

A city mellett a legtöbb hazai közép- és nagyvárosban megjelentek a rendszerváltozást követően a ki- és bevezető főutak, vagy (ha van) az elkerülő utak mentén lévő a kereskedelmi-szolgáltató funkciójú szubcentrumok. Ezek magjában egy-egy nagy hipermarket, vagy szakáruház, illetve bevásárlóközpont áll. Ezek köré települtek a kisebb üzletek, autószalonok, benzinkutak, különféle kisebb szakboltok és szolgáltató létesítmények. Kaposváron is kialakult három szubcentrum, ami a város nagyságához és szerepköréhez képest nem sok. A legnagyobb a city nyugati szomszédságában, a Berzsényi Dániel utca és a Városliget közötti – korábban csaknem beépítetlen – területen. Magját a Tesco hipermarket, az OBI szakáruház és a Kaposvár Plaza alkotja, melyeket kiegészít a Lidl, a Spar, a Hervis, és egy diszkontáruház, valamint több kisebb szaküzlet és egy benzinkút.

A másik szubcentrum a város keleti felén, az Árpád utca kivezető szakaszán, a Kisgáti lakóparktól délre épült ki. Magját a félbehagyott Interspar hipermarket helyett, a Lidl és az Aldi szupermarket jelenti, de van itt több kisebb szakbolt, autószalon és benzinkút is. A harmadik szubcentrum a város északi részén a kivezető Füredi út és a Raktár utca találkozásánál lévő körforgalom környékén alakult ki. Mágnes üzlete a Praktiker szakáruház, ezen kívül ide települt a JYSK és a Diego áruház, egy Lidl szupermarket, benzinkút és két autószalon is. A fentiekén túl, a történelmi városmag peremén, régi épületek

helyén épült fel a Corso bevásárlóközpont, ám elhelyezkedése miatt nem minősül szubcentrumnak, hanem a city szerves részét képezi.

A Kaposváron lévő ipari területek kiterjedése, aránya összességében nem jelentős, a hasonló nagyságú városokhoz viszonyítva pedig kimondottan kicsi. A régebbi ipari üzemek többsége a vasútra, mint szállítási útvonalra települt (pl. Cukorgyár), az újabbak (ipari parkok) már a közúti szállításra. A várost a XIX. századtól sokáig az élelmiszeripar és a könnyűipar jellemezte, ám gazdasága napjainkra átalakult és sokoldalúbbá vált. A településen belül találunk néhány kisebb rozsdaoövetet, mint pl. a belső lakóöv keleti részén, a Széchenyi tér – Fő u. – Bajcsy Zsilinszky u. – Tallián György u. által határolt tömb belsejében lévő egykori Kaposvári Ruhagyár területét, ill. a Keleti temető szomszédságában lévő ipari terület egy részét.

A városban két jelentős ipari terület van (*lásd 5. ábra*). Közülük Kaposvár keleti/északkeleti részén, de nem összefüggő területen helyezkedik el a nagyobb. A belvároshoz legközelebb eső részen, a Pécsi út és a vasút közötti területen van a város legöregebb üzeme, hazánk egyetlen cukorgyára. Ettől kissé északra a település egyik legnagyobb üzeme a Kométa 99 Kft található, több kis- és középvállalkozással együtt (ERFO Kft, VMAX-TEC Kft, Profi Tető Kft.). Ehhez a területhez kapcsolódik kissé északra a Videoton Ipari Park, a Videoton Elektro-PLAST Kft céggel. Toponár felé a Guba Sándor út mellé több vállalkozás települt, mint az E-ON, a Fűtéstechnika Kft, a Kaposvári Villamossági Gyár, és számos kereskedelmi és szolgáltató vállalkozás. Végül a Dombóvár felé vezető főút mentén jött létre a város legújabb ipari területe a Keleti Ipari Park. Az ide települt több tucat cég közül meg kell említeni a NABI buszgyártó céget felvásárló Metyx Hungary Kft-t, a Cabero Industrial Kft-t, a Purina Takarmányáruházat és a Stavmat Építőanyag Kereskedelmi vállalkozást.

A másik ipari terület Tüskeváron, a Fonyódra vezető út és a vasút közötti részen alakult ki, alapvetően a vasúti szállításra alapozva. Ennek északi részén van a Kapos Metál Kft és a Galvanochem Kft, ugyanakkor az egykori MOL-telep helyén ma kereskedőházak, raktárak és szórakoztató központok vannak. Tüskevár nyugati részén a 610-es főút mentén több új üzem is létesült, mint pl. a Somogy Metál Kft, a Luckympex Kft, a KITE Zrt és a Beck Tető Kft. Ehhez az ipari területhez tartozik a vasút és a Toldi lakótelep közötti részen lévő vegyes (ipari és kereskedelmi) funkciójú terület is, ahol többek között az acélkereskedelemmel foglalkozó Győri Kft, a Profilrent Kft, a Korona Kft és a Csempe Áruház található.

Egyre nagyobb a zöldterületek jelentősége hazai városainkban. Városi zöldterület alatt az erdőket, réteket, legelőket, a különféle természetes és mesterséges felszíni vizeket, a temetőket, a parkokat, ligeteket, valamint a sport- és rekreációs területeket értjük (*BARANYAI – CSAPÓ 2011*). Annak ellenére, hogy Kaposvár a Zselic északi peremén, a Kapos völgyében fekszik, valamint hogy sokféle városi zöldterülettel rendelkezik, összességében és arányában

nem túl nagy a zöldterület a városban. Négy nagyobb erdő/parkerdő található úgymint a Desedai parkerdő és arborétum, a Zaranyi erdő, illetve délen a Nádasdi erdő és a Gyertyános parkerdő. A városon négy vízfolyás folyik keresztül, a Kapos folyó, a Deseda-, a Töröcskei- és a Zselic patak, mindegyik mentén jelentős rétek és vizenyős területek találhatók. Közülük kettőnek a felduzzasztásával jött létre a Deseda víztározó és a Töröcskei horgásztó. Ezen kívül még két mesterséges tó van a településen, a Malomtó és a Horgásztanya *(lásd 5. ábra)*.

Kaposváron kilenc park és liget van, melyből két kivétellel (Cseri park és Jókai liget) mindegyik a cityben, vagy a belső lakóövből helyezkedik el. Számos sportlétesítménnyel rendelkezik Kaposvár. Ezek: a Bene Ferenc Labdarúgó Akadémia, a Rákóczi sporttelep és stadion, az egyetemi sportpályák, az Arany János utcai sporttelep, a Jégcsarnok, a Városi sportcsarnok, a Jutasi úti focipálya, a Kaposvári Teniszkлуб és a Donner Sport Klub. De ide kell sorolnunk a Kaposvári Virágfürdőt, amely termál és élményfürdő is. A városi zöldterülethez tartoznak a temetők is. A hét temető közül a Déli-, a Keleti- és a nyugati a legnagyobb, a többi jóval kisebb és egy kivétellel a városhoz csatolt településeken fekszik (Izraelita-, Kaposfüredi-, Toponári- és a Töröcskei temető).

Kaposváron – mint a hazai városok többségében – a lakóterületnek két része van, a belső- és a külső lakóöv. Városaink (különösen alföldi városaink) zömében a belső lakóöv a city-t veszi körbe valódi övként. Ez Kaposváron nem így van, hiszen a település a Kapos folyó bal partján alakult ki, amely a XIX. század második felében létesült vasútvonallal együtt sokáig akadályt képezett a város déli irányban történő terjeszkedésére. Ezért a belső lakóöv asszimetrikusan veszi körbe a city-t északról, keletről és részben nyugatról *(lásd 5. ábra)*. Kiterjedése különösen északi irányban jelentős. A belső lakóöv alapvetően lakófunkciójú, de annak a cityhez közel eső részén, egészen a 48-as Ifjúság útjáig, számos középület, és nem lakófunkciójú intézmény (kórház, iskolák, kulturális intézmények) van. Tüskevár, a Kisgáti városrészt és a lakótelepeket már tisztábban lakófunkció jellemzi. A belső lakóöv arculata, beépítése heterogén. A cityhez közeli részei nagyvárosiasak, beépítésük többszintes zárt, vagy tömbös. A lakótelepek beépítése többszintes tömbös, míg a külsőbb részek (Tüskevár, Kisgáti városrész, Árpád utca környéke) családi házas, vagy sorházas beépítésűek.

A külső lakóöv kiterjedése, nagysága jóval nagyobb a belsőnél. Ez általában a hasonló nagyságrendű városokban is így van. A külső lakóövhöz tartoznak a vasútvonaltól, ill. a Kapos folyótól délre lévő városrészek: Kecelhegy, Cser, Donner, Kaposhegy, Rómahegy, Ivánfahegy, Kaposszentjakab, Töröcske és Várdomb. A fentiekben túl Kaposfüred és Toponár is a külső lakóöv része. A külső lakóöv - nagy kiterjedése ellenére - sokkal egységesebb, szerepkörét és arculatát tekintve is - mint a belső. Csaknem teljes egészében lakófunkció

jellemzi, mely alól csupán a Toponár déli részére épült Kaposvári Egyetem képez kivételt. A külső lakóöv összességében lazább beépítésű, kertvárosias terület, különösen igaz ez, a déli városrészekre. Az öv beépítésében a családi házak a meghatározók, esetenként előfordulnak sorházak és többszintes tömbházak is.

ÖSSZEZGÉS

Kaposvár mezővárosi fejlődése a XVIII. század elején, a vár lerombolása után indult meg. A településmag súlypontja a Kossuth tér és a Fő utca körül bontakozott ki. Az alaprajza egy keresztre hasonlított, aminek az egyik tengelye a Kapos folyóval párhuzamos volt. A következő évszázadban az alaprajzi fejlődést tudatosan tervezték, aminek egyik eredménye a vasút és a településszerkezet összehangolása lett. A korai falusias beépítés fokozatosan elhalványult, a reformkortól kezdve városias külsőt kölcsönző középületek épültek. A településszerkezet látványos átalakulásának a XX. században két összetevője volt: a belváros fejlesztése és a külvárosi negyedek fokozatos kiépülése.

A város arculata az elmúlt évtizedekben sokat változott, városiasabbá, rendezettebbé vált, de beépítésében mind a vertikális tagozódást, mind a horizontális zárttságot tekintve elmarad a megyei jogú városoktól, s az inkább az alföldi városokéhoz hasonló. Kaposváron nem fordul elő mindegyik beépítési típus, s közülük a családi házas, a többszintes zárt- és tömbös beépítés dominál.

Az arculattal együtt jelentősen változott a település szerkezete is. Kialakult a nagyvárosias city, amely jócskán túlnőtt az egykori történelmi városmagon. A city mellett létrejött három szubcentrum, melyek azonban csak részben tehermentesítik a városközpontot. A város ipara átalakult, az ipari területek nagy része megújult, napjainkra kevés a zárványként beékelődött rozsdaovezet. A városi zöldterületek nagysága és aránya, a kedvező fekvés és a település erős központi funkciói ellenére viszonylag kicsi, ami különösen a parkok, és ligetek vonatkozásában mutatkozik meg. A külső lakóöv kiterjedése jóval nagyobb a belsónél, s mind arculatilag, mind funkcionálisan egységesebb. A belső lakóöv viszonylag kicsi és a city excentrikus elhelyezkedéséből fakadóan nem veszi övként körbe azt.

IRODALOM

BARANYAI G. - CSAPÓ T. (2011): Zöldterületek a hazai városokban, hatásuk az életminőségre, különös tekintettel a városklímára. In: Kókai Sándor (szerk.): Geográfiai folyamatok térben és időben. Nyíregyháza, pp. 63-75.

- CSAPÓ T.** (2004): Néhány gondolat a hazai városok beépítéséről. – Területi Statisztika VII. évf. 4. szám. Budapest, pp. 332-351.
- KOVÁCS T.** (sorozat szerkesztő) (2003): Nagyvárosok belső tagozódása – Kaposvár. KSH Somogy Megyei Igazgatósága, Kaposvár, 66. p.
- MENDŐL T.** (1963): Általános településföldrajz. Akadémiai Kiadó, Budapest, 465 p.
- OROSZ F.** (2007): Kaposvár városfejlődése és városrendezése Németh István polgármestersége idején Kézirat, Pécs
- PEREGI T.** (1975): Kaposvár urbánus fejlődésének tényezői és a városrendezés. In: Kanyar J. (szerk.): Kaposvár. Várostarténeti tanulmányok. Kaposvár pp. 583-665.
- STADLER J.** (1975): A város területegységeinek és a települést alakító létesítményeinek várható fejlődése In: Kanyar J. (szerk.): Kaposvár. Várostarténeti tanulmányok. Kaposvár pp. 667-702.
- STADLER J.** (1978): Kaposvár városközpont kialakulása, helyzete és fejlődésének főbb szempontjai. Kézirat, Kaposvár